

Петро Кравченко, Ігор Карівець

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, декан історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

КАРІВЕЦЬ Ігор Володимирович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка». Сфера наукових інтересів – феноменологія, філософія повсякдення, постнекласична філософія та наука, дидактика філософії.

ПРО ТРИВАЛІСТЬ ТА ТРИВОГУ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ (ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ С.КІРКЕГОРА)

У статті розглядаються особливості розуміння сутності людини С.Кіркегором. Показано, що від народження до смерті людина перебуває в процесі становлення власного Я який супроводжується страхом та тривогою.

Ключові слова: воля, доля, сенс буття, страх, трансцендентність, тривалість, тривога, екзистенція.

Проблема людини має багато різних аспектів, зрізів, напрямків дослідження. Мислителі постійно повертаються до неї, щоб дати відповідь на питання «що таке людина?». Одним із таких мислителів був датський філософ С. Кіркегор.

У статті розглядаються особливості розуміння сутності людини цим філософом. Загальна схема такого розуміння

вкладається у діалектику Гегеля, котрий застосував її для пояснення не лише світових процесів, але й історії людства. Антропологія Кіркегора протилежна антропології Гегеля, але їхній метод один і той же: діалектичний. Кіркегор показує, що людина перебуває в процесі становлення власного Я, рухаючись від не усвідомлення самого себе до такого усвідомлення, коли Я постає перед Богом. Таке Я перед Богом Кіркегор називає теологічним. Становлення Я супроводжується страхом та тривогою.

Чи виправданий діалектичний підхід до людини? Чи можлива інша антропологія, яка не використовує діалектику для пояснення природи людини? На ці питання ми і намагаємося знайти відповідь у пропонованій статті.

Сакральне слово *дан* означає *дар, дарунок*. Можна згодитися із тим, що дарунок, дар, або точніше – доля. Даність, доля, дарована трансцендентністю. І ця дарованість даності (чи долі) не означає, що вона нерухома.

Слово *тривога* в українській мові походить від дієслова *тривати*. Тривалість по своїй суті не нерухома, вона характеризується мінливістю. Даність (як доля) це і є тривалість, а тривалість – це сам процес руху від народження до смерті. Рух тривалості породжує тривогу як занепокоєність і хвилювання. Він перебуває попереду самого себе у намаганні побачити майбутнє. Але сам рух тривалості завжди відсуває обрій майбутнього, і те, що було майбутнім, стає теперішнім, а теперішнє як дійсне стає минулим. Саме тому рух тривалості ніколи не знає справжнього майбутнього, а це незнання породжує тривогу, занепокоєність, хвилювання. Цей рух тривалості від народження до смерті можна назвати екзистенцією людини. Латиною *ex-sistere* означає існування ззовні, людина виходить із самої себе у тривалість зовнішнього існування. Вона активна у своєму зовнішньому існуванні і вбачає в ньому певне завдання, наприклад – виховати дітей, побудувати будинок, вивчитися, зробити

Філософська антропологія та філософія культури

кар'єру, тобто, досягнути чогось. Таке зовнішнє існування стає «справою життя», а тому й внутрішньо важливим.

Активність у зовнішньому існуванні пов'язана із психологічним вибором у аксіологічному стані порівняння і вимірювання: це краще, а те гірше, я кращий за інших, він має кращу освіту ніж я тощо. Рух тривалості зовнішнього існування може сповільнюватися або пришвидшуватися. У традиційних суспільствах рух тривалості зовнішнього існування підпорядковується певним чином зміні пір року; все життя рухається по колу рівномірно. В інформаційних суспільствах темп життя прискорюється, бо необхідно встигнути за коротке життя зробити багато справ. Живучи швидко, мобільно, люди просто не мають часу на роздуми про смерть, сенс життя тощо. Тому люди традиційного суспільства більш схильні до споглядання під час якого виявляють те, що *дане* як *дарунок*. Люди ж інформаційного суспільства здебільшого не схильні до споглядання, бо їхнє життя розчиняється у потоці інформації, яка формує їх зсередини. Тому медіа-суспільства позбавлені глибокого розуміння суті явищ життя і смерті та природи. Людське існування, забігаючи наперед у русі тривалості, не досягає мети – знання майбутнього – і тому впадає у занепокоєність та хвилювання, тобто, у *турботу* (Гайдеггер). «Формально-екзистенціальна цілісність онтологічної структури цілої присутності реалізується в такій структурі: буття присутності означає: попереду-себе-вже-буття-у-світі як буття-біля. Цим буттям заповнюється значення терміну турбота, яке вживається лише онтологічно-екзистенціально» [1, с.192].

Усе повторюватиметься і без нас: яблуня буде цвісти і даватиме плоди, діти ростимуть та йтимуть до школи, студенти навчатимуться тощо. Усе залишиться без змін і без нас. Це означає, що рух тривалості людського існування у просторі і часі інваріантний і постійно повторюється. Але є різниця між тривалістю природного і людського. Тварини та рослини

запрограмовані на певні автоматизми і це не заважає їм існувати. Ці автоматизми є для них благом, оскільки вони не дають можливості виходити за межі їхнього світу, обмеженого певним середовищем. Людське ж існування не обмежується певним середовищем, не обмежується певним раз і назавжди визначеним світом. Рух тривалості людського існування перетинає безліч світів і виводить її на вищі щаблі тривання, наприклад, духовного, а не лише тілесного чи душевного. Отже, людська екзистенція складається принаймні з трьох рухів тривалості: тілесного, душевного і духовного. Останній рух здається нескінченним і вічним, тоді як перший кінцевий і тлінний, а другий є перехідним від першого до третього. Мабуть в цьому полягає і сутність трьох стадій існування людини у Кіркегора. Адже перша стадія (етична) виявляє людину, яка не виходить за межі тілесних насолод, вони повністю ототожнюються з нею, і тому їй недоступні два інші виміри людської екзистенції. На естетичній стадії реалізується тілесна тривалість. Фактично, людина перебуваючи на естетичному рівні існування, повністю підпорядковується своєму тілу, своїм чуттям і бажанням, сліпо слідуючи за ними. Під цим задоволенням бажань приховується відчай, тривога, бо рано чи пізно настає прозріння і вони вийдуть на іншу стадію існування – етичну. Ця стадія є душевною. Душа, якщо вона не засліплена тілесними бажаннями, якщо вона не підпорядковується тілу, прозирає й усвідомлює певні духовні закони, згідно з якими треба жити й починати розуміти, що створена вона за образом і подобою Божою. Але відчай і тривога переповнюють душу, котра намагається жити справедливо, виконуючи її обов'язки. На цій стадії триває боротьба в тривалості людського існування за душу. У кінці цієї боротьби виявляється, чи буде душа вручена сама собі й тоді перейде на релігійну (духовну) стадію існування, чи знову скотиться до естетичної, чи й далі перебуватиме на етичній стадії. Отже, Кіркегор, у відповідності до діалектики абсолютної ідеї Гегеля, створює діалектику людської екзистенції, яка є альтер-

нативною щодо гегелівської діалектики чи до діалектики Платона з її поступовим сходженням до споглядальних вічних і незмінних ідей та наступним спусканням у світ тіней [2, с.10].

Послідовний внутрішній аналіз особливостей людської екзистенції дозволяє зробити висновок про те, що *тривога, страждання* виникають унаслідок роздільності на того, хто хвилюється і страждає, і на те, від чого страждають і через що хвилюються. Інакше кажучи, людська екзистенція це не цілісність, а роздільність. Поділи існують скрізь і завжди, наприклад: Я і не Я, Я і світ, етноси і нації, конфесії і партії тощо. Чому ж виникає страждання, тривога, турбота, зрештою, бажання і воля, якій так багато уваги приділяється в західноєвропейській філософії, починаючи від християнської і закінчуючи некласичною (А.Шопенгауер, Ф.Ніцше, М.Фуко та ін.)? Внаслідок поділу. Коли немає поділу, то немає ні бажання, ні волі, ні хвилювання, ні страждання. У переносному значенні це означає – смерть.

Але будь-яка діалектика (Геракліта, Платона, Гегеля, Кіркегора) засновується на взаємодії протилежностей, а протилежності виникають унаслідок поділу. Крім цього, протилежність – це не Інше, а протилежне. Справді, те, що називаємо протилежним не є Іншим. Інше виходить за межі пари протилежностей, за межі їхньої гри чи боротьби. Так звана боротьба протилежностей – не що інше, як видимість, яку Кант називає трансцендентальною. Таким чином, завдання філософії полягає не в діалектичному пізнанні світу (тут ми жодного нового знання не отримуємо), а в тому, щоб відкрити Інше по той бік видимої боротьби протилежностей, відкрити Інше по той бік трансцендентальної видимості, заснованої на часі і просторі. Але тут нас знову чекає парадокс. Справа в тому, що ми собі уявляємо це Інше поза простором і поза часом в іншому просторі та іншому часі. Трансцендентальна видимість і тут нас не полишає. Здається, що вона притаманна людині і позбутися її неможливо (про це говорив Кант). Але

чи так воно є насправді? Невже людина приречена постійно виходити назовні у своєму існуванні так, щоб розчинитися у світі і втрачати саму себе, або протилежне до цього: замикається в собі і стати «монадою, без вікон і дверей»? Невже така доля людини у світі: екстравертивність чи інтровертивність?

Якщо протилежності подолано, тоді виявлено Інше. Яким чином їх можна подолати? За допомогою розуму. Не йдеться про поняття розуму у раціоналізмі Нового Чаду, включно з поняттям розуму доби Просвітництва. Саме в цей час народжується індивід, тобто атом, неподільний у собі, який має мужність користуватися власним розумом (Кант). Йдеться про розум серця. Сучасна людина розділила розум і серце, і, таким чином втратила любов до себе (тут не йдеться про самолюбство). Любити себе означає не робити дурниць. Любити себе може лише той, хто пізнав самого себе. У собі пізнають Іншого як голос совісті. Голос совісті відвертає від дурниць. Поворот у філософії – це відхід від спекуляцій, від діалектики, до відкриття Іншого по той бік протилежностей.

Чи поділ існує насправді, чи він є лише в голові творців діалектики? Розглянемо більш детально діалектику та діалектичний погляд на світ.

Діалектика така ж стара, як і сама філософія (sic!). Як філософський метод дослідження світу діалектика зароджується дві з половиною тисячі років тому назад у Стародавній Греції. Слово діалектика походить від грецького *dialektike*, тобто вміння вести бесіду, мистецтво аргументації. Чи є різниця між діалогом і діалектикою? Діалектика походить від слова діалог (старогрецькою мовою діалог звучить як *dia logos*, тобто за допомогою слова, через слово, або навіть розум). Для Сократа діалог – це вміння вести бесіду з метою виявлення понять, з метою побачити, за допомогою розуму, різницю між добром і злом, справедливістю і несправедливістю, тобто діалог повинен вести до розрізнення; для Платона, учня Сократа, діалектика, вона ж діалог, – метод пізнання ідей. Діалог, як і діалектика,

Філософська антропологія та філософія культури

означає розвиток мислення, тобто поступове сходження розуму людини від конкретного чуттєвого сприйняття світу до його загальної сутності, наприклад Абсолюту. До Сократа і Платона Парменід і Геракліт відкрили не метод філософського дослідження світу та його підвалин, а закони діалектики, які лежать в основі світу. Що це за закони? Прийнято протиставляти Парменіда і Геракліта, оскільки перший стверджував, що буття незмінне і вічне, а другий, що все тече, все змінюється і ці зміни зумовлені боротьбою протилежностей, з яких складається світ, а цією боротьбою керує Розум (Логос). Можна сказати, що протилежності виникають всередині буття незмінного і вічного, нерухомого. Таке буття окреслюється у Піфагора числом 1, з якого виникає 2, тобто пара протилежностей і так далі. Діалектика означає розвиток, виникнення та взаємодію протилежностей між собою, але джерело їхнє одне. Ось тези Геракліта:

1. Становлення здійснюється завдяки протилежностям. Боротьба протилежностей – це «батько всіх речей». Єдність Всесвіту можлива завдяки цій боротьбі протилежностей.

2. Все змінюється, все перебуває в русі. Нічого немає постійного у світі, лише становлення.

3. Все відбувається згідно з вічним законом Логосу. Він – закон світу, неминаючий розум світу і вогонь. У становленні світу та живих істот, які минають, він є тим, що єдине залишається сталим та незмінним.

Повертається до діалектики, у грецькому значенні цього слова, пруський мислитель Гегель. Для Гегеля діалектика – це використання в науці закономірностей, що містяться в самому мисленні. Діалектика – це рух, який лежить в основі всього як справжня духовна дійсність, і водночас – рух людського мислення, яке у своєму філософському сенсі бере участь у цьому русі абсолютно і всеохоплююче. Діалектична структура абсолюту (Божества, ідентичного Всесвіту) розвивається в його праці «Наука логіки» (тобто, онтологія). Природа і Дух не що інше, як відчуження і повернення цього божественного лого-

су до самого себе. Весь рух здійснюється за раціональними законами: 1) перехід кількісних змін в якісні, що стосується простору, часу і самого руху, неперервності та подільності матерії; 2) єдність і боротьба протилежностей, наприклад добра і зла; 3) заперечення заперечення, тобто утвердження чогось нового через заперечення старого.

Діалектика також розкриває закономірні зв'язки між необхідністю і випадковістю, можливістю і дійсністю, сутністю і явищем, змістом і формою, свободою і необхідністю. Ядром діалектики, її визначальним принципом є закон єдності і боротьби протилежностей, вчення про суперечності (конфлікти) як внутрішню причину саморуху і саморозвитку суцього. Наприклад, якби живі істоти не помирили б, а вічно жили на землі, то це б означало відсутність Духу, а оскільки люди, тварини і рослини гинуть, це означає, що, крім фізичної оболонки, вони володіють не-фізичною сутністю, яка належить сфері духу. Отже, живі істоти є поєднанням матерії і духу, і смерть – це можливість звільнитися від матерії. Інша справа, що життя духу в фізичній оболонці перебуває у становленні, тобто русі, у русі до смерті тіла і звільнення духу. Людина є тою живою істотою, кора усвідомлює цю боротьбу і може спрямовувати її на власне благо: розвиватися духовно, все більше усвідомлюючи, що вона не тіло, а дух.

Кант розуміє під діалектикою псевдофілософування і називає її «діалектикою ілюзій» за те, що вона прагне прийти до пізнання метафізичного, трансцендентного, не спираючись на досвід. Якщо розум не спирається на досвід, то він потрапляє у пастку протилежних суперечностей (антиномій). Ось ці антиномії «чистого розуму»: 1. Світ має початок у часі і обмежений у просторі – Світ не має початку у часі і просторових обмежень; він нескінченний у часі і просторі. 2. Будь-яка складна субстанція у світі складається з простих частин і, взагалі, існує лише те, що складене з простого – Жодна складна річ не складається з простих частин, і взагалі у світі нічого

немає простого. 3. Причиновість за законами природи – це єдина причиновість, з якої можна вивести всі явища у світі – Немає жодної свободи, все здійснюється у світі лише за законами природи. 4. До світу належить або як його частина, або як його причина, безумовно необхідна сутність – Не існує жодної необхідної сутності – ні у світі, ні за його межами – як його причини. Чистий розум протирічить сам собі, бо може довести як тезу, так і антитезу.

Отже, Кант приписує діалектичну природу самому розумові, а не світу. Який світ насправді, ми не знаємо. Все наше знання – це знання світу явищ, тобто світу для нас. Тому діалектика – це ілюзія розуму. «... Ми назвали діалектику взагалі логікою видимості. Це не означає, що вона є вченням про вірогідність; адже остання є істиною, тільки пізнаною з недостатніми підставами, себто пізнання її є хоча й неповне, та від того не оманливе, тож його не слід відділяти від аналітичної частини логіки... Логічна видимість, яка полягає лише в наслідуванні розумових форм (видимість софізмів), виникає виключно з браку уваги до логічних правил. Тому щойно тільки вона зосереджується на них, як та видимість цілком зникає. Натомість трансцендентальна видимість не припиняється й тоді, коли її вже викрито й чітко з'ясовано її нікчемність через трансцендентальну критику (наприклад, видимість у висловлюванні: світ мусить мати початок з погляду часу). Причина тут така: у нашому розумі (розглядуваному суб'єктивно як людська пізнавальна спроможність) лежать засади й максими його вживання, які мають вигляд цілком об'єктивних засад, і через те трапляється так, що суб'єктивна необхідність якогось певного пов'язання наших понять на користь розсудку приймається за об'єктивну необхідність визначення речей самих по собі. Ілюзія, котрої не уникнути, як не можемо ми уникнути того, щоб море посередині видавалося нам вищим, аніж при березі, бо ми бачимо його середину через вищі промені світла...» [3, с.212-214].

Гегель критикує кантівський підхід до діалектики, стверджуючи, що теза й антитеза поєднуються в синтезі і, таким чином, суперечності долаються. Гегель останній «гностик», котрий стверджує, що абсолютне знання можливе через діалектичний закон заперечення заперечення: антитеза є запереченням тези, а синтеза – їх обох. Синтеза – це і є абсолютне знання по той бік протиріч чистого розуму. Гегель має на увазі, що необхідно долати дуалізм протилежностей і виходити за його межі. Це означає, що Дух у собі нерозділений і цілий; входячи в цей світ, він ділиться на протилежності для того, щоб знову повернутися до самого себе через відчуження від самого себе. Діалектичний процес – це ідеальний процес, в якому бере участь Всесвіт.

Таким чином, діалектику розглядають або як філософський метод дослідження суцього у його народженні, розвитку і зникненні (переході в іншу форму існування) з певними діалектичними законами, про які говорилося вище, або як процес, притаманний людському розуму, мисленню, за допомогою чого підіймаються до осягнення ідеального, умоглядного, до осягнення сутностей. Є ще третє розуміння діалектики, притаманне діалектичному матеріалізму, створеному Марксом, який перевів закони діалектики Гегеля на суспільно-політичні процеси.

У фізиці – рух, у філософії – діалектика, на сленгу – «двіжняк». Отже, кожен рівень існування (природний, умоглядний, буденний) володіє власним значенням та розумінням розвитку. Як говорить, кожному своє...

Чи можна подолати діалектику й, тим самим, подолати протистояння у світі чоловіка і жінки, правди і брехні, ненависті і любові, добра і зла, відносного й абсолютного тощо? У сучасному світі спостерігається зростання нетерпимості, конфліктності між різними конфесіями, народами. У сучасному світі панує дух роз'єднання, дух поділів, дух протистояння.

Інше не є поєднанням протилежностей. Поєднання протилежностей притаманне діалектиці. Діалектик може довести, що завгодно. У діалектиці добро впливає із зла, а зло з добра. Я і світ – це також діалектичні протилежності, які взаємодіють між собою. Ця взаємодія можлива тому, що Я виходить у світ, утверджуючись у ньому, задовольняючи свої бажання й потреби, головним чином, економічно.

Нас цікавить Інше по той бік протилежностей Я і світ. Коли Я і світ зникають, тоді являє себе Ніщо. Це не слід розуміти буквально. Ніщо – ніби всередині Я і світу, а не ззовні. Переживання Ніщо – це переживання не-існування Я і світу, тобто їм не надається об'єктивне існування (тут ми здійснюємо епохе, «взяття у лапки» всього того, що вважається існуючим у вигляді об'єктів. Феноменологічна редукція Гуссерля, допомагає виявити те, що лежить за межами «об'єктивно існуючого» світу і Я. Але те, що знаходить феноменологія Гуссерля – це трансцендентальне Я: джерело усіх значень і смислів, а не Ніщо, як у Сартра). У діалектичній взаємодії Я і світу можливі такі варіанти. Якщо зникає Я, то воно розчиняється у світі, стаючи разом інших людей. Якщо світ припиняє існувати, тоді Я замикається в собі, зводить стіну навколо себе, ізолює себе від інших Я. Це соліпсизм. Гуссерль не подолав соліпсизму, бо його трансцендентальне Я є об'єктивно існуючим у відношенні до явищ світу та до психофізичної єдності, якою є людина у світі, тобто єдністю тіла і психіки (емпіричного Я). Отже, Інше не виявляється і тоді, коли одна із протилежностей ніби зникає, ніби припиняє своє існування.

Розглянемо діалектичне злиття протилежностей Я і світу. Злиття Я і світу неможливе. Можливе лише розчинення однієї протилежності в іншій. Я і світ не зливаються, чоловік і жінка не зливаються в одну єдність, зло і добро не зливаються і не утворюють щось третє і не переходять одне в одне. Ніщо – це не-існування протилежностей та їхніх взаємодій, як односторонніх, так і двосторонніх. Ніщо – це джерело

протилежностей, яке не об'єктивується. Ніщо не може бути ні об'єктом, ні суб'єктом, які трапляються у світі. Ніщо не можна зустріти у світі. Можна зустріти лише нігілізм. Ніщо породжує все, тобто Всесвіт. Ніщо нескінченне, тоді як Всесвіт кінечний, людське існування кінечне, як це довів Кант у «Критиці чистого розуму». Нігілізм відкидає вищі цінності: Бога, Розум. Він постає зі злості, ненависті, хитрості, хижості, байдужості і нудьги. Незалежність – це байдужість до всього того, що відбувається не лише в країні, але й на вулиці, на робочому місці. Незалежність означає розрив між мною і тим, що я роблю, розрив між мною та іншими людьми. Одним словом, незалежність означає кінець інтерсуб'єктивності. Кінець інтерсуб'єктивності означає зникнення відповідальності. Байдужість людей при владі є наслідком їхньої безвідповідальності. Ці речі між собою пов'язані: байдужість, безвідповідальність і незалежність. Саме вони знищують Іншого як Іншого, підпорядковуючи його владі Я. Незалежність перегукується із прислів'ям «моя хата скраю, я нічого не знаю».

Демократія, яка засновується на байдужості й занепаді інтерсуб'єктивності, веде до зрощення злочинного світу з політичним. Демократія, в основі якої не лежить народна солідарність, взаємодопомога і відгук на дії влади, приречена. Народ стає безправним і залежним від влади, яка буде його використовувати, знущатися над ним. В основі демократії лежить гідність кожного громадянина. Влада є слугою народу, а не навпаки. Влада – це тягар відповідальності, бо неможливо всім догодити. (Ісус Христос казав: «Завжди матимете бідних», а я б ще додав: багатіїв, злочинців та просто непорядних людей). Тому владоможцям необхідне почуття справедливості. Неприпустимо, щоб владоможці якшалися зі злочинним світом. А така «співпраця» спостерігається в Україні. Це вияв владного нігілізму, який веде до процвітання чиновництва і злиденності народу. Нігілізм постає внаслідок

смертельної втоми від життя, від втрати сенсу життя, від втрати життєвих орієнтирів. Нігілізм – це, також, коли відходять від найважливішого і впадають у дріб'язковість. (Про різновиди нігілізму та його прояви див. Краус В. Нігілізм сьогодні, або терплячість світової історії. – К., 1994).

Занурення у сон деколи нагадує провал у Ніщо, нагадує смерть. Ніщо – це відсутність будь-чого, що є поділим на предмет і підмет, об'єкт і суб'єкт у просторі, а також відсутність часової послідовності (від минулого до майбутнього). Якщо існує Ти, то це Ти стає частиною Ніщо, яке чорне. Але ця чорнота Ніщо не відлякує. Навпаки, вона дарує блаженство. Чорний колір живий, він дихає і наповнює все навколо своїм диханням. У цьому Ніщо відбуваються дивні речі. Тебе немає, але ти переживаєш блаженство, бо ти частина цього Ніщо. Одночасність відсутності і присутності. Чорнота огортає тебе, але тебе немає.

Бажання, воля – це певний рух людської екзистенції, закинутої у світ. Без них людська екзистенція не була б рухомою, тобто не було б переходів від одного бажання до іншого, від одного воління до іншого і так далі. У Кіркегора навіть на релігійній стадії існування є поділ на Я і Бога. Це означає, що лицар віри все ще перебуває в протистоянні до Бога і не утворює з ним єдності. Поступово змінюється усвідомлення Я самим собою. Спочатку людина не усвідомлює власне Я, але, поступово сходячи шаблями самоусвідомлення, вона починає усвідомлювати Я, в якому міститься вічність. Це вже не просте людське Я, а Я теологічне, Я перед Богом [4, с 306-307]. Проблема полягає в тому, чи можлива єдність людини з Богом. Якщо ми розуміємо під людиною душу, тобто тримаємося платоністичної традиції, тоді «тіло – в'язниця душі». Це означає, знову ж таки, поділ на тіло і душу й надання переваги тому, що важливіше. Справа не в тому, що важливіше: душа чи тіло. Справа полягає у з'ясуванні природи поділу, природи бажань та волінь. Щоб з'ясувати при-

чину поділу, треба навчитися спостерігати за своїми бажаннями, воліннями, які спричиняють страждання, відчай, про що так багато пише Кіркегор. Ми позбудемося страждання, відчаю, коли станемо цілими, нерозділеними в собі. Людина не-ціла -не щира, тобто вона хитра. Хитрість походить від слова хижість, а хижаком є той, хто хапає. Отже, хитра людина налаштована на хапання, чим більше вона нахапає, тим краще. Хапають вольовими зусиллями, бажаючи того й того. Бажати чи воліти чогось означає протистояти предмету бажання, воління. Хитрий заволодіває предметом бажання, воління, схоплюючи його. Саме такий спосіб існування описує Кіркегор, коли аналізує перші дві стадії існування – естетичну та етичну. Спокусник спокушає, тобто хоче захопити, дівчину. Спокусник нещирий, тобто він грає в любов, але насправді він не любить нікого. Його мета – захопити дівчину, плетучи навколо жертви павутину, яка складається із солодких завірянь та обіцянок.

Ще однією причиною виникнення рухомої тривалості, якою є людська екзистенція, є цікавість. Цікавість до добра не веде. Згадаймо міф про Пандору, яка з цікавості відкрила скриньку і з неї повистрибували різноманітні нещастя, хвороби тощо. Цей міф попереджає людей, щоб вони не цікавилися, а досліджували серйозно. Цікавість поверхова. Філософія не може виникнути із цікавості. Цікавість збиває зі шляху і веде манівцями. Гайдеггер пише, що цікавість не шукає і не осягає буття в істині, а лише можливості забути у світі. Вона шукає неспокою і збудження через вічно нове і зміну того, що зустрічається [1, с.172]. Цікавість прагне постійної «новизни» вражень, відчуттів. Цікавість нічого не має спільного зі здивуванням, зі здивованим спогляданням Ніщо, котре породжує все. Здивування перед тим, що Ніщо породжує все, є джерелом філософії. У цьому здивуванні немає нігілізму. Навпаки, ціннісний нігілізм настає тоді, коли людина розглядає існуюче як самодостатнє, яке породжує себе самого й замикається на самому собі, або

абсолютизує одну із частин, протилежностей, наприклад, добро або зло, чоловіка або жінку тощо. Ніщо як породжуюча нескінченність – вічна й недоступна трансцендентність.

Отже, тривалість людської екзистенції у просторі і часі, від народження і до смерті, характеризується тривогою, хитрістю (хижістю), страхом, турботою, цікавістю. Ці характерні риси людського існування у світі зумовлені часовістю. Часовість містить у собі всі ці риси. Кожна людина, котра приходить у цей світ, приходить у часовість. А часовість характеризує собою існування в модусі падіння. Щоб піднятися, треба вийти за межі часовості. Вихід за межі часовості є виходом за межі тривоги, хитрості (хижості), страху, турботи і цікавості. Чи це можливе? «Все можливе – дійсне», як говорив один із керівників Китаю. Можливість – це не утопія, не ілюзія, а інший вимір неоречевленої дійсності, яка знаходиться в оречевленій дійсності й може бути актуалізованою. Іншими словами, це інша трансцендентність, по той бік часовості, і, водночас, вона містить у собі часовість людського тривання. Інша трансцендентність по той бік часовості не є простою трансцендентністю предметів, матеріальних об'єктів, інших людей, а трансцендентністю, яка може бути останньою, тобто трансцендентністю де немає жодних протилежностей, жодного простору і часу. Трансцендентності можна представити таким рядом: $T(1)$, $T(2)$,..., $T(n)$..., $T(f)$, де $T(f)$ – остання трансцендентність. Перехід від однієї трансцендентності до іншої здійснюється шляхом її подолання. Ряд подолань є рядом екстазів, тобто рядом виходів за межі Я. Подолання перешкод знаменує собою шлях становлення Я. Становлення Я здійснюється шляхом утвердження в тій чи іншій трансцендентності. Я порівнює себе з іншими Я: чи воно розумніше, красивіше за інші Я. Конкуренція міжлюдська зумовлена порівняннями поділами на Я і не-Я. Мати крашу модель автомобіля, ніж мій сусід, мати кращий вигляд ніж моя колега. У цьому і полягає діалектичний розвиток індивіда у світі:

гонитва за примарним добром. Цей опис є описом конкуренції, мета якої – успіх будь-якою ціною.

Якщо трансцендентність можна подолати, то вона називається відносною. Останню трансцендентність подолати не можна, бо за визначенням вона є останньою. Таким чином, нескінченність неможлива, бо можливе припинення часовості, а разом із нею і всіх ознак існування, яке знаходиться в падінні. З іншого боку, світ вічний у своєму повторенні одного і того ж: падіння. Людина не може припинити цього повторення, але може вийти за його межі. Це означатиме звільнення від часовості і вхід у свідомість, яка позачасова. Але питання про природу свідомості – це вже інше питання.

Є ще одна причина виникнення тривоги, страху, яка, здається, є найважливішою. Справа в тому, що людина втратила глибокий зв'язок з природою, із життєвим світом. Вона знає багато чого про природу та життєвий світ з книжок, телебачення, радіо, журналів, часописів, з інтернету або від спеціалістів у тій чи іншій галузі. Але вона не здобуває знання самостійно за допомогою розуму. Сучасна людина втратила здатність споглядати світ, споглядати природу самим розумом, а саме слово «споглядання» набуло негативного значення. Кожен день ми стикаємося з такими явищами, як смерть, народження дитини, весілля, розлучення, старість тощо. Споглядання цих явищ самим розумом відкриває сутність світу, виявляє неприховану істину (алетейю) про світ людей та світ загалом. У світі людина відчуває себе невпевнено, вона боїться, що природа її знищить, бо вона нищить її, що інші люди є її ворогами. Кам'яні будівлі стають важливими для людей, бо це їх притулок. Страх, тривога – це наслідок втрати глибинного спілкування зі світом явищ, з природою, тобто з тим, що явлене нам для розуміння, а не для володіння. Сучасна людина неспостережлива і неуважна до того, що відбувається навколо неї і в ній самій. А ці речі взаємопов'язані. Звернемось до Декарта, який пише: «...як тільки мій вік дозволив мені вийти з-під контролю моїх наставників, я покинув книжні заняття

і вирішив шукати науку, яку міг здобути в самому собі або у великій книзі світу» [5, с 255]. Це означає, що він повернувся до самого себе і до світу розумом і почав їх вивчати, а вивчаючи самого себе і світ навколо себе, навчався розуміти світ явленого людині. Явлений світ не є ілюзією і не потрібно нехтувати ним. Явлений світ – це світ життя людини, бо сама людина є явленою самій собі в ньому. Все взаємопов'язане. Це розумів не лише Декарт, але й давні люди. Ось фрагмент з листа-відповіді, датованого 1854 роком, вождя індіанського племені на пропозицію губернатора Сітла продати землі: «Чим є людина без тварин? Якщо б усі тварини пішли, людина померла б від величезної самотності духу, – те, що відбувається з тваринами, відбудеться з людьми. Це єдність усього. Ви повинні навчати своїх дітей, що земля під їхніми ногами є прахом ваших дідів. Для того, щоб вони поважали землю, кажіть своїм дітям, що вона живиться життям нашого народу. Навчайте своїх дітей того, чого ми навчаємо власних – земля є нашою матір'ю. Все, що відбувається із землею, відіб'ється на дітях землі. Якщо люди плюють на землю, вони плюють на себе. Це те, що ми знаємо – *земля не належить людині, людина належить землі*. Це те, що ми знаємо – всі речі пов'язані між собою, наче кров'ю, яка об'єднує рід. Це єдність всього. Те, що відбувається із землею, відіб'ється на дітях землі. Людина не виткала полотна життя; вона є лише однією з його ниток. Все, що вона робить з полотном, робить із собою. Допоки сучасна людина знову не відновить глибинний зв'язок з природою, із землею і не навчиться розуміти суть таких явищ, як життя і смерть, добро і зло, допоки вона вважатиме, що істина – це відносне поняття, доти вона потерпатиме від страху, від тривоги за своє майбутнє, боятиметься смерті. Як екзистенціалізм Кіркегора, так і панлогізм Гегеля з його діалектикою світового духу або абсолютної ідеї, яка «топче невинні квіти» [6, с.157], засвідчили становище сучасної людини у світі: сучасна людина бездомна, безземельна, а тому вона боїться інших людей, боїться природи.

Література

1. *Хайдеггер М.* Бытие и время. /М.Хайдеггер. Перев. с нем. В.В. Бибихин. – М.: Ad Marginem, 1997. – 452 с.
2. *Wahl J.* Existence humaine et transcendance. – Neuchatel: Editions de la Baconniere, 1944. – 359 p.
3. *Кант И.* Критика чистого разума // Кант И. Сочинения: В 8 т. – М.: ЦОРО, 1994. – Т. 3. – 448 с.
4. *Кьеркегор С.* Страх и трепет. /С. Кьеркегор – М: «Республика», 1993. – 488 с.
5. *Декарт Р.* Сочинения в 2 т. /Р.Декарт. Пер. с лат. и франц. Т I. – М.: «Мысль», 1989. – 647 с.
6. *Кунциман П., Буркард Ф.-П., Відман Ф.* Філософія: dtv-Atlas: Пер. з 10-го нім. вид. – К. «Знання-Прес», 2002. – 268 с.

Кравченко П.А., Каривец І.В. О длительности и тревоге человеческого существования (некоторые замечания об экзистенциальной антропологии С.Кьеркегора)

В статье рассматриваются особенности понимания сущности человека С.Кьеркегором. Показано, что от рождения до смерти человек находится в процессе становления собственно Я и этот процесс сопровождается страхом и тревогой.

Ключевые слова: воля, судьба, смысл бытия, страх, трансцендентность, длительность, тревога, экзистенция.

Kravchenko P.A., Karivets' I.V. About the Duration and Anxiety of the Human Existence (Some Comments on S. Kierkegaard's Existential Anthropology)

The peculiarities of S. Kierkegaard's understanding of the human essence are considered in the article. It is shown that from birth to death a human being is forming his/her own "Self" that is accompanied by fear and anxiety.

Key words: will, fate, sense of life, fear, transcendence, duration, anxiety, existence.

Надійшла до редакції 15.01.2011 р.